

## Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ)\*

Fatih Özer\*\*

Eski Türk Edebiyatı alanına dâhil edilebilecek metinlere dair bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük çalışmalarının tarihi çok eskiye gitmiyor maalesef. 2014 yılında edebiyat metinlerinin bilgisayar programları yoluyla daha kolay ve hızlı bir şekilde bağlamlı dizin ve işlevsel sözlüklerinin hazırlanması amacıyla başlatılan proje, daha önce bu konuda hazırlanan birkaç tez çalışmasından ibaret bir çerçevenin ilk kez toplu olarak değerlendirilmesine olanak tanıdı. Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak öncülüğünde çok sayıda alan uzmanı tarafından yürütülen proje Türkiye'nin çok değişik üniversitelerindeki akademisyenler ve lisansüstü öğrenciler tarafından da metin girdileri ile geliştiriliyor.

“Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü” adını taşıyan projenin ilk örnekleri ve dolayısıyla temelleri 2007 yılında Furkan Öztürk'ün hazırlamış olduğu *Bâkî Divanı Sözlüğü [bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük]* ve yine 2011 yılında Özer Şenödeyici'nin hazırlamış olduğu *Nâîlî Divanı Sözlüğü [bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük]* adlı bu iki doktora tezinin çalışmaları esnasında şekillenmiştir.

Bu çalışma ile Türk dilinde yazılmış olan eserlerdeki sözcüklerin, birlikte kullanıldığı kelimeler, hangi anlamlarda ve bağlamlarda kullanıldığı ortaya konulabilmektedir. Ayrıca, edebî eserlerdeki folklorik unsurlar tespit edilebilmekte, dilin tarihsel süreçte geçirdiği değişimler takip edilebilmektedir. Bunun yanında, sanatçıların üslupları hakkında, somut ve istatistikî verilere de ulaşmak mümkündür. Çalışmanın bir diğer sonucu ise, tanıklı ve tarihsel bir Türkçe sözlüğün vücuda getirilmesi olacaktır. Yazarların/şairlerin üsluplarının ve söz varlıklarının mukayesesinin araştırma konusu olabilmesi, bahsi geçen çalışma kapsamında elde edilecek verilerle kolaylaşacaktır.

\* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:  
Özer, Fatih. (2018). “Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ)”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 86: 219-221.

\*\* Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı – Ankara/Türkiye  
fatih@yesevi.edu.tr

Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ) oluşturulurken öncelikli olarak dizinlerin hazırlanmasında zamandan tasarruf sağlamak gerektiği görüşü hâkim olmuştur. Yukarıda bahsi geçen iki tezin de dizin kısımlarının hazırlanma süresi yaklaşık 6 ay sürmüştür. Sistemin şimdiki imkânlarla dizinleme süresi ise ortalama 5 dakika gibi çok kısa bir süreye inmiştir.

Temmuz 2018 verilerine göre sistem üzerinde 1.120 kayıtlı kullanıcı bulunmaktadır. Bu kullanıcılardan bazıları ortaklaşa 1 eser incelemesi yaparken bazı kullanıcılar birden fazla eser üzerinde incelemelerde bulunmaktadır. Sisteme verileri kaydedilmekte olan 614 eser bulunmaktadır. Bu eserlerden yaklaşık olarak %20'sinin anlam verme işlemi tamamlanmıştır. Sistem üzerinde günlük ortalama olarak 7 bin kelime fişlenmektedir. Bunun yanında TEBDİZ Sisteminde edebiyatın söz varlığı hızlı ve kolay bir şekilde tespit edilebilmekte ve metinlerde kullanılan kelimelerin ek, şekil, tür, âyet, hadîs, kelâm-ı kibar, atasözü, deyim, argo ifade, kalıplaşmış ifade, dua ifadeleri, vezin gibi birçok detay bilgiler taranabilmektedir. Sistem sayesinde mensur metinler, divanlar ve mesneviler üzerine çalışma yapma imkânı elde edilmektedir.

Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ)'nde metin bağlamından anlamlandırılmış 9.778.981 kelime bulunmaktadır. Söz konusu kelimeler 437.270 madde başı altında toplanmışlardır. Atasözü, deyim, kelâm-ı kibar, kalıp ifade başlıkları altında toplanmış kelime sayısı 135.367'dir. 41.472 farklı ayet ve hadise anlam verilmiştir. Yukarıda vermiş olduğumuz sayılar anlamlandırılmış kelimeler üzerinden verilmiş; henüz anlam verilmemiş kelimeler dâhil edilmemiştir.

Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Sistemi (TEBDİZ) şu anda basit düzeyde taramaya açılmıştır. Sistem gelişimi %50 düzeyine ulaştığında ise detaylı tarama yapılabilir hâle gelecektir. Detaylı taramada aşağıda yer alan veriler elde edilebilecektir:

- Taranan kelimenin hangi eserlerde geçtiği, hangi anlamlarda kullanıldığı, hangi eser/yüzyılda ne sıklıkta kullanıldığı bilgisine tanıklarıyla beraber ulaşılabilecektir.
- Taranan kelimenin dil varlığına hangi zamanda (dönem, yüzyıl, şair/yazar) girdiği; kullanılmıyor ise ne en son ne zaman kullanıldığı bilgisine

ulaşılacaktır. Ayrıca iki süreç arasındaki kullanım sayıları, kullanan/kullanmayan yazarlar/şairler verilerine de ulaşılacaktır.

- Nazım türleri, nazım şekilleri, vezinler, kelime grupları, ekler (atasözü, deyim, ayet, hadis vb.) üzerine araştırmalar yapılabilecektir. Örneğin 17. Yüzyılda yer alan cülûsiyye türüne ait metinlere kolayca ulaşılacaktır.
- Kelime sıklıkları, birlikte kullanılan kelimeler üzerine incelemeler yapılabilecektir.

Sisteme entegre programlar vasıtasıyla çeşitli çalışmalar da yapılabilmektedir. Transkripsiyon programı ile %86-90 doğruluk oranıyla metinler hızlıca transkribe edilebilmektedir. Geliştirilmekte olan metin tamiri programı ile de Arap harfli metinlerden okunamayan veya bilinmeyen kelimeler, öncesinde ve sonrasında yer alan kelimelerin girilmesiyle uygun kelimelerin listesini sunabilecektir.

İlgilenenler sisteme <http://tebdiz.com/> adresi üzerinden ulaşabilir ve katkı sağlayabilirler. Bu ve benzer projelerin alanda yaygınlaşması metinler üzerinden yapılan çalışmaların sağlanmasının yapılmasına da olanak sağlayacaktır.